

महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग,
शासन निर्णय क्र.संकीर्ण-२००४/प्र.क्र.३४/जल ८
दिनांक - २३ जून, २००४

प्रस्तावना

राज्यातील जमिनीची मोठ्या प्रमाणावर धूप होऊन नापीक होऊ लागल्या आहेत. तसेच दिवसेंदिवस भूजलाची पातळी खालावत असून टंचाईग्रस्त गावांची संख्या वाढत आहे. भूसंधारणाचा पुरेपूर वापर होण्याच्या दृष्टीकोनातून या विभागामार्फत मृद व जलसंधारणासाठी पाणलोट क्षेत्र आधारित उपचार पध्दतीचा स्वीकार करण्यात आला आहे. तथापि, अपुऱ्या आर्थिक तरतूदीमुळे सर्वच पाणलोटामध्ये उपचाराची कामे घेणे शक्य होत नाही. हया परिस्थितीत बदल होण्यासाठी सर्वांनी उत्स्फूर्तपणे जलसंधारणाची कामे हाती घेऊन मृद व जलसंधारण ही लोक चळवळ बनवली पाहिजे.

मृद व जलसंधारणाच्या काही अल्प खर्चाच्या व बिनखर्चाच्या उपचारांद्वारे पावसाच्या वाहून जाणाऱ्या पाण्यापैकी किमान ५० टक्के पाणी जमिनीत मुरविणे शक्य आहे. अशा प्रकारचे उपचार प्रतिकात्मक स्वरूपात लोकांसमोर उभे करून त्यातून होणाऱ्या दृश्य परिणामातून इतरांना प्रेरणा मिळावी या हेतूने राज्यातील 'शेतकऱ्यांच्या वैयक्तिक शेतावर मृद व जलसंधारणाद्वारे विस्तार कार्यक्रम' ही उपयोजना सुरू करण्याची काब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय

वरील वस्तुस्थिती विचारात घेता 'शेतकऱ्यांच्या वैयक्तिक शेतावर मृद व जलसंधारणाद्वारे विस्तार कार्यक्रम' या उपयोजनेची राज्यात सन २००४-०५ या चालू आर्थिक वर्षापासून अंमलबजावणी करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. सदर कार्यक्रम राबविताना केंद्र शासनाने मंजूर केलेल्या मार्गदर्शक सूचनांचा पूर्णतः अवलंब करण्यात यावा. सदर उपयोजनेकरिता संपूर्ण निधी केंद्र शासनाकडून उपलब्ध होणार आहे.

योजनेचे उद्देश

१. मृद व जलसंधारणाचे अल्प खर्चाच्या /बिन खर्चाच्या उपचारांना चालना देणे.
२. लोकसङ्घातून जमिनीची ओलावा टिकविण्याची क्षमता वाढविणे.
३. भूमी उपयोगिता वर्गीकरणानुसार जमीन वापरास प्रोत्साहन देणे.
४. मृद व जलसंधारणाच्या कमी खर्चाचे उपचारांचे समूहाकडून नियोजन,अंमलबजावणी व व्यवस्थापन करणे.
५. मृद व जलसंधारणाच्या उपचारासंदर्भात लघु व दीर्घ मुदतीचे प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविणे.
६. शेतकऱ्यांच्या शेतावर विविध प्रात्यक्षिकांचा कार्यक्रम आयोजित करून जनजागृती करणे.
७. मृद व जलसंधारणाबाबतच्या यशस्वी उपक्रमांना भेटी देऊन त्याद्वारे जनजागृती करणे.

अंमलबजावणी

१. सदर कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी गावाची अंतिम निवड जिल्हास्तरावर राष्ट्रीय पाणलोट विकास कार्यक्रमासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्या अध्यक्षतेखाली कार्यान्वित असलेल्या जिल्हा पाणलोट समितीकडून खालील निकषांच्या आधारे करण्यात येईल :-

* टँकरग्रस्त गावे

* ज्या गावामध्ये बागायती क्षेत्राचे प्रमाण ३० टक्क्यांपेक्षा कमी आहे.

* ज्या गावाचा समावेश पाणलोट क्षेत्र विकासाच्या कोणत्याही योजनेमध्ये करण्यात आलेला नाही.

* ज्या गावाचे भौगोलिक क्षेत्र ५०० हेक्टर पर्यंत आहे.

* ज्या गावामध्ये वहितीखालील क्षेत्र ७५ टक्के पेक्षा अधिक आहे.

* या कार्यक्रमात उत्स्फूर्तपणे सहभागी होणारी गावे.

२. जिल्हा पातळीवर जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी तथा जिल्हा पाणलोट समितीचे सदस्य सचिव हे जिल्हा समन्वयक म्हणून काम करतील.

३. वरील निकषांच्या आधारे जिल्ह्यातील प्रत्येक मंडल कृषि अधिकाऱ्याच्या कार्यक्षेत्रातील एक याप्रमाणे गावाची निवड करून जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी गावांची यादी तयार करतील.

४. सदर कार्यक्रम प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणांच्या माध्यमातून राबविण्यात येईल. त्यासाठी अशासकीय संस्था, कृषि विज्ञान केंद्र, कृषि विद्यापीठे, शासकीय यंत्रणा (कृषि/सामाजिक वनीकरण विभाग) इत्यादी प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणा म्हणून काम करू शकतील.

५. या कार्यक्रमासाठी गावांची अंतिम निवड, प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणांची निवड तसेच असमाधानकारक कामामुळे केलेली निवड रद्द करणे याबाबतचे सर्व अधिकार जिल्हा पाणलोट समितीस राहतील.

६. प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणांची निवड झाल्यानंतर जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांनी त्यांच्याशी द्विपक्षीय करार करावा.

७. ज्या ठिकाणी प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणा म्हणून कृषि विभाग असेल त्या ठिकाणी विषयाचा तज्ञ म्हणून कृषि सहायक काम पाहील. अशासकीय संस्थांच्या बाबतीत अशा प्रकारचा तज्ञ नेमण्याची जबाबदारी अशासकीय संस्थेवर राहिल.

८. या कार्यक्रमातर्गत एकदा गावाची आणि प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणेची निवड झाल्यानंतर प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणेने गावातील लोकांच्या सहमतीने प्रत्यक्ष अंमलबजावणी हाती घ्यावयाची आहे. प्रात्यक्षिकच्या स्वरूपात प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणाकडून करण्यात आलेल्या उपचारांचा इतर शेतकऱ्यांनी अवलंब करण्याबाबत विस्तार कार्य करण्यासाठी सदर गावातील अथवा नजिकच्या गावातील राहणाऱ्या कृषि किंवा स्थापत्य अभियंता यामधील पदवी/पदविकाधारकाची कंत्राटी पध्दतीने मृद व जलसंधारण सैनिक म्हणून प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणाकडून नेमणूक करावयाची आहे. सदर सैनिकास प्रतिमाह रु. ५००/- इतके मानधन देता येईल.

९. या कार्यक्रमात प्रामुख्याने वनीकरण, विहिर पुनर्भरण, कंपार्टमेंट, बंडींग, समपातळी मशागत तसेच शेतकऱ्यांच्या भेटीचा व प्रशिक्षणाचा अंतर्भाव करण्यात यावा.

१०. ही उपयोजना राबविताना एन.एस.एस.च्या विद्यार्थ्यांचा शिबिरात सहभाग घेऊन जनजागृती प्रचार, प्रात्यक्षिके, कृषि मेळावे, चर्चासत्रे, कार्यशाळा इत्यादी कार्यक्रम आयोजित करण्यात यावेत.

निधीची तरतूद

'शेतकऱ्यांच्या वैयक्तिक शेतावर मृद व जलसंधारणाद्वारे विस्तार कार्यक्रम' या योजनेच्या अंमलबजावणीकरिता १०० टक्के अनुदान केंद्र शासनाकडून उपलब्ध होईल. प्राप्त होणाऱ्या निधीचे वाटप घटकनिहाय खालीलप्रमाणे असेल :-

अ.क्र.	घटक	निधीचे वाटप (टक्के)
१	प्रशासन व प्रचार प्रसिध्दी	१०
२	मानव साधनसंपत्ती विकास अ) घेटी १० ब) प्रशिक्षण १०	२०
३	प्रात्यक्षिके (समपातळी मशागत /केडीया पॅटर्न /कंपार्टमेंट बंडींग/सलग समतल चर /विहिर पुर्नभरण, इत्यादि प्रात्यक्षिके	७०
	एकूण	१००

हे आदेश केंद्र शासनाचे कृषि मंत्रालयाचे पत्र क्र.१२-१/२००४-एम.एम.II दिनांक १ मार्च २००४ तसेच मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली गठित केलेल्या राज्यस्तरीय सल्लागार/अंमलबजावणी समितीच्या दिनांक २ एप्रिल २००४ रोजीच्या बैठकीत नियोजन आणि वित्त विभागाच्या सहमतीने दिलेल्या मान्यतेस अनुसरून निर्गमित करण्यात येत आहेत.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

रमेशचंद्र कानडे

(रमेशचंद्र कानडे)

सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

मा.मंत्री, जलसंधारण /मा.राज्यमंत्री, जलसंधारण यांचे खाजगी सचिव,

मा.प्रमुख सल्लागार(पडीक जमीन विकास)एकात्मिक पडीक जमीन विकास मिशन यांचे खाजगी सचिव

मा.अध्यक्ष, जलसंधारण सल्लागार परिषद यांचे खाजगी सचिव,

मा.मुख्य सचिव/ सचिव,(नियोजन/वित्त/कृषि),मंत्रालय,मुंबई

आयुक्त (कृषि), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

संचालक, सामाजिक वनीकरण / मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन,महाराष्ट्र राज्य,पुणे.

अध्यक्ष, महाराष्ट्र कृषि संशोधन संस्था, पुणे

सर्व सहसंचालक (कृषि)/सर्व जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी,

सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी,

महालेखापाल-१/२, महाराष्ट्र, मुंबई/नागपूर,

निवड नस्ती, जल-८